

Joanna Gospodarczyk

 <https://orcid.org/0000-0002-0722-7078>

 joanna.gospodarczyk@uken.krakow.pl

UNIwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

 <https://ror.org/030mz2444>

„Fabian, historia pewnego moralisty” Ericha Kästnera i jego recepcja w Polsce

 <https://doi.org/10.15633/tes.11307>

ABSTRAKT

„Fabian, historia pewnego moralisty” Ericha Kästnera i jego recepcja w Polsce

Artykuł koncentruje się na krótkiej charakterystyce oraz historii polskiej recepcji pierwszej powieści Ericha Kästnera dla dorosłych „Fabian, historia pewnego moralisty”. Dwie fazy recepcji Fabiana w Polsce rok 1933 i 1961 pozwalają uchwycić specyfikę rozwoju niemieckiej literatury w Polsce. Wczesne lata 60. wskazują na intensywniejszą recepcję i pozytywne odczytanie lektury. Podkreślone zostają jej wątki polityczne i społeczne, charakteryzujące powieść dialektycznie współistniejące sprzeczności, w końcu tragiczny los Fabiana, moralisty i obserwatora otaczającej go rzeczywistości Berlina.

SŁOWA KLUCZOWE: literatura niemiecka, Erich Kästner, moralista, Berlin, recepcja

ABSTRACT

“Fabian, the story of a moralist” of Erich Kästner and its reception in Poland

The article focuses on a brief characterization and history of the Polish reception of Erich Kästner's first novel for adults “Fabian, the story of a moralist”. Two phases of the reception of Fabian in Poland the years 1933 and 1961 allow us to grasp the peculiarities of the development of German literature in Poland. The early 1960s indicate a more intense reception and positive reading. Its political and social themes are emphasized, the dialectically coexisting contradictions that characterize the novel, and finally the tragic fate of Fabian, a moralist and observer of the reality of Berlin around him.

KEYWORDS: German literature, Erich Kästner, moralist, Berlin, reception

Erich Kästner (1891–1974) jest rozpoznawalny w Polsce przede wszystkim jako autor książek dla dzieci. Za sprawą *Emila i detektywów*, *Mani i Ani* czy *Latającej klasy* polski młody czytelnik zetknął się z literaturą, w której codzienność dziecięcych przygód, zabaw i problemów została ukazana z perspektywy jej bohaterów, z dbałością o autonomię i kreatywność dzieci w ich relacjach z rówieśnikami i otaczającym je światem dorosłych. Twórczość Kästnera nie ogranicza się jedynie do literatury dziecięcej, jest zróżnicowana gatunkowo i tematycznie, co podsumowuje obszerne kompendium, poświęcone życiu i twórczości pisarza¹. Jego bogaty dorobek obejmuje: aforyzmy, wiersze, opowiadania, powieści, scenariusze filmowe, sztuki teatralne, adaptacje i własne wersje klasyków, takich jak *Don Kichot*, *Podróże Guliwera*, *Kot w butach*, teksty publicystyczne, kabaretowe, autobiograficzne, dzienniki, listy². Polska recepcja twórczości dla dorosłych tego satyryka i polemicznego obserwatora rzeczywistości ogranicza się jedynie do wierszy tłumaczonych i wykorzystywanych w latach 50. propagandowo do krytyki III Rzeszy, trzech przekładów prozy oraz dramatu *Szkoła dyktatorów*³. Pierwszą z trzech przetłumaczonych na język polski powieści jest *Fabian* w przekładzie Melanii Wassermanówny, wydany przez Jakuba Przeworskiego dwa lata po premierze, w 1933 roku, oraz powtórnie w roku 1961 przez Spółdzielnię Wydawniczą „Czytelnik”. *Fabian* to najbardziej znana proza Kästnera, wpisująca się w nurt Nowej Rzeczowości i zarazem jego debiut dla dojrzałych czytelników. Następny przekład to *Trzej panowie na śniegu*, komedia pomyłek, opublikowana w 1936 roku w Wydawnictwie J. Przeworskiego, spolszczona przez Magdalenę Samozwaniec. Trzeci tytuł stanowi *Zaginiona miniatura, czyli przygody wrażliwego rzeźnika*, przetłumaczona przez Andrzeja

1 Zob. *Kästner Handbuch: Leben – Werk – Wirkung*, Hrsg. S. Neuhaus, Stuttgart 2023.

2 Zob. *Kästner Handbuch*.

3 Marek Hołub przytacza tu rozpoczynającą się po II wojnie światowej recepcję liryki Kästnera w prasie i periodykach literackich, takich jak „Szpilki” czy „Odra”, wykorzystującą twórczość pisarza do ukazania Niemiec w najgorszym świetle. Zob. M. Hołub, *Erich Kästner w 100 rocznicę urodzin*, „Orbis Linguarum” 12 (1999), s. 41–51.

Dołęgowskiego, wydana przez Państwowe Wydawnictwo „Iskry”, jak również w odcinkach w „Sztandarze Młodych”. Dane recepcyjne wskazują na żywy odbiór tego lekkiego kryminału przez polskich czytelników⁴.

Zaprezentowanie koncepcji *Fabiana* oraz prześledzenie jego polskiej recepcji pozwoli uzyskać lepszy wgląd w twórczość Kästnera dla dorosłych w Polsce i przypomni jej ciekawą odsłonę.

Zeitroman i satyra społeczna

Fabian, historia pewnego moralisty, napisany na zamówienie wydawcy i opublikowany w 1931 roku przez Deutsche Velagsanstalt w Stuttgarcie, potem Atrium Verlag w Zurychu, bywa nazywany powieścią epoki, Zeitroman lub powieścią o Berlinie. Książka ta pełni rolę swoistego „reflektora”, który oświetla absurdy codzienności, problemy społeczne, a także moralnie wątpliwe postawy mieszkańców tej ponad czteromilionowej wówczas metropolii w czasach schyłku Republiki Weimarskiej. Miasto, z jego dokładnie opisaną topografią, staje się obok przemierzającego je Jakuba Fabiana równorzędnym pierwszoplanowym bohaterem powieści. Obrazowa, niekiedy montażowa technika narracji pozwala stworzyć żywą atmosferę tej niespokojnej metropolii i jej mieszkańców⁵. Jak stwierdza Stanisław Wygodzki w przedmowie do polskiego wydania *Fabiana* z 1961 roku, powieść ta działa jak „ostry błysk oświetlający tę epokę”. Przywołując *Berlin Alexanderplatz* Alfreda Döblina, najsłynniejszą powieść okresu Nowej Rzeczowości, charakteryzującą przemiany społeczne na tle miasta, krytyk motywuje swój osąd. Wskazuje przy tym, że również Kästner stał się wnikliwym obserwatorem Berlina lat dwudziestych i trzydziestych z jego skandalami obyczajowymi i finansowymi⁶. Jednak nie tylko realizm i wyostzone,

4 Obok nakładu w liczbie 30 tysięcy egzemplarzy w „Iskrach” ciekawą historię recepcyjną tej powieści wspomina Hołub. „Sztandar Młodych” zorganizował dla czytelników konkurs dotyczący treści kryminału. Odpowiedzi nadeszło 2 115 czytelników, spośród których rozlosowano wartościowe nagrody rzeczowe. Por. M. Hołub, *Erich Kästner w 100 rocznicę urodzin*, s. 48.

5 Technika montażu pozwala stworzyć nowy, nieoczywisty obraz przestrzeni, który zawiera w sobie potencjał krytyczny. Por. V. Krieger, G. Streim, *Collage/Montage seit den 1960er Jahren. Kontinuitäten und Transformationen in künstlerischer Praxis und ihrer Theoretisierung*, w: *Collage-Montage in Kunst und Literatur von den 1960er Jahren bis heute*, Hrsg. V. Krieger, G. Streim, Köln 2024, s. 9.

6 Zob. S. Wygodzki, *Przedmowa*, w: E. Kästner, *Fabian, historia pewnego moralisty*, przeł. M. Wisłowska, Warszawa 1961, s. 1–9. Wszystkie cytaty pochodzą z tej edycji. W nawiasach podano numery stron.

ironiczne komentarze rzeczywistości, ale również jej satyryczne konstrukcje stały się implikacją dla poetyki tej powieści zaliczanej do schyłkowej fazy Nowej Rzeczowości⁷. Autor zaznaczał w przedmowie do wydania z 1956 roku, że zamysłem powieści była satyra, przejawianie rzeczywistości, ukazanie jej w krzywym zwierciadle, zdobycie tym samym posłuchu i pobudzenie odbiorców do rewizji swoich poglądów czy działań⁸. I to właśnie ten satyryczny akcent, połączony z ukazaniem utraty moralności w społeczeństwie, miał sugerować, że książka będzie swego rodzaju przestrożą, ostrzegającą przed przepaścią, do której zbliżały się Niemcy, a z nimi cała Europa. W przedmowie do powojennego wznowienia powieści Kästner pisał:

Karykatura, ulegalizowany środek ekspresji, jest jednocześnie najsłabszym środkiem, jakim autor dysponuje. Jeśli i ten nie pomoże, nie pomoże już nic. Fakt, że nie pomaga w ogóle nic – zarówno wtedy jak i teraz – nie jest rzadkością. Rzadkością byłoby natomiast, gdyby moralista miał się tym zniechęcić. Jego przyrodzonym miejscem jest – i pozostanie – stracona pozycja. Zadanie swe wypełnia, jak umie najlepiej. Jego slogan brzmiał i powinien brzmieć nadal „Mimo wszystko!” (s. 12).

Tutaj zarysowuje się nić interpretacji tej bazującej na antynomiach powieści. Mimo tragicznego końca bohatera i nihilistycznej przeplatanej satyrą i karykaturą wizji społeczeństwa, powieść wskazuje na pozytywne wartości współczucia, bezinteresowności, człowieczeństwa. Ujawniają się one w konfrontacji z kryzysem i wypaczeniem norm moralnych, we wszystkich obszarach, w których porusza się Fabian: sytuacji gospodarczej, rynku pracy, mediów, edukacji, miłości, relacji towarzyskich.

Fabian stał się poniekąd skandalem obyczajowym. Odważne pokazywanie w powieści rozwiązłości seksualnej, sprowadzania relacji erotycznych do poziomu transakcji oraz korzyści materialnej dla kobiet i zaspokajania popędów dla mężczyzn skutkowało głosami krytycznymi. Niemożność opowiedzenia się Fabiana po którejś z opcji społecznych i politycznych – komunistów, liberałów

7 Nowa Rzeczowość, jako nurt w literaturze i sztuce w latach 20. i 30. XX wieku w Republice Weimarskiej, sytuowała się w opozycji do ekspresjonizmu i koncentrowała na pozbawionym psychologizmu dokumentowaniu rzeczywistości. Jak podkreśla Johannes Pankau, cechowała ją duża różnorodność, powszechne stało się jednak włączanie do poetyki Nowej Rzeczowości tematyki i literatury codziennej, trywialnej, wykorzystywanie technik medialnych, fotografii czy filmu. Zob. J. G. Pankau, *Einführung in die Literatur der Neuen Sachlichkeit*, Stuttgart 2010, s. 1–9.

8 Zob. E. Kästner, *Od autora*, w: E. Kästner, *Fabian, historia pewnego moralisty*, s. 11–12.

czy faszystów – skutkowałą zarzutami o brak zajmowania stanowiska lub dekadencje poglądy⁹. Nie brakowało jednak tych pozytywnych głosów, które podejmowały polityczną wymowę powieści, jej wartość dokumentującą aktualne problemy społeczne, a w recepcji powojennej zaczęto ją zaliczać do klasyków literatury Nowej Rzeczowości¹⁰. Po przejściu władzy przez nazistów, w dwa lata po wydaniu powieści, znalazła się ona na liście literatury zakazanej i została publicznie spalona w słynnej akcji palenia książek przeprowadzonej przez organizację studenckie 10 maja 1933. Jako powód podano dekadencję i promowanie upadku obyczajów, a Kästner otrzymał zakaz publikowania na 12 lat¹¹.

Dialektyczne przeciwieństwa

Zbudowanie postaci moralisty zakładało uwzględnienie przez autora oświeceniowych, wychowawczych postaw i te wybrzmiewają w powieści bardzo wyraźnie, jednak krytycznie. Fabian jest postacią uwikłaną w sprzeczności, które dominują jego epokę. Świadomy tych antynomii i paradoksów popada w pewien rodzaj intelektualnej aporii, a w rezultacie traktuje ten stan jako swego rodzaju grę. Píše o tym w ten sposób: „Od dawna już hodował w sobie z amatorstwa mieszane uczucia. Kto chce je badać musi ich doznawać. Tylko ten, kto ich doznaje, może je obserwować. Człowiek staje się chirurgiem własnej duszy” (s. 24). Idee zbudowane na rozsądku i wierze w postępek ludzkości, głoszone przez jego przyjaciela Labudego, notabene badacza dorobku czołowego przedstawiciela niemieckiego oświecenia Lessinga, są dla Fabiana złudną utopią. Dostrzega on dialektyczność myślenia racjonalnego i empirycznego w jego przełożeniu na rzeczywistość, przewiduje rozwój wypadków swoich czasów z wyprzedzeniem, nie stroni przy tym od czarnowidztwa i cynizmu. W przeciwieństwie do Labudego, który jest człowiekiem czynu, Fabian to człowiek wątpliwości. W dyskusji z Labudem wyraża swój krytycyzm w stosunku do idealizmu oświeceniowego, odrzuca kapitalizm i władzę jako cele do osiągnięcia w życiu: „Nie miej mi tego za złe, jeśli nie wierzę, że rozum i władza będą kiedykolwiek szły w parze.

9 Por. V. Ladenthin, *Fabian. Die Geschichte eines Moralisten/ Der Gang vor die Hunde*, w: Kästner Handbuch, s. 134, 135.

10 Por. V. Ladenthin, *Fabian. Die Geschichte eines Moralisten*, s. 134, 135.

11 Por. S. Neuhaus, *Exil und innere Emigration*, w: Kästner Handbuch, s. 31–40.

Niestety zachodzi tu wyraźna antynomia” (s. 104), po czym roztacza swoją czarną wizję przyszłości.

Beate Pinkerneil dostrzega w protagoniście powieści typ bohatera hamletycznego, skazanego na klęskę idealisty, niezdolnego do działania¹². Obrazujące to subtelne sprzeczności cały czas towarzyszą wypowiedzianym na głos przez narratora myślom Fabiana, niech zobrazuje to następujący cytat:

Może trzeba traktować siebie bardziej serio i w tej rozchybotanej budzie, jaką jest świat dzisiejszy, urządzić sobie zaciszne trzypokojowe mieszkanko jak gdyby wszystko było w najlepszym porządku? Może to grzech kochać życie i nie mieć do niego poważnego stosunku? (s. 142)

Bohater zadowala się zazwyczaj rolą obserwatora, diagnozującego ironicznie swoją epokę i swoje miasto. Jak zauważa Volker Ladenthin, odmalowane w powieści postaci są świadome swoich wypaczeń i moralnie wątpliwych czynów, zdają się je popełniać na przekór, w myśl maksymy: „Es ist richtig, das Falsche zu tun” [właściwym jest czynienie niewłaściwego]. Ta cyniczna postawa dominująca w powieści objawia się w paradoksach i sprzecznościach, z którymi konfrontuje się Fabian¹³. Z tego względu bohater nie opowiada się po żadnej stronie politycznej, krytycznie i ironicznie postrzega wszechobecne oszustwa i chęć zysku:

Czy pragnął poprawy warunków? Pragnął poprawy człowieka. Jakie znaczenie miał dla niego sam cel, jeśli nie poprzedziła go droga do celu? Czy dałby sobie wmówić, że człowiek stanie się lepszy, gdy zacznie mu się lepiej powodzić? W takim razie właściciele szybów naftowych i kopalni węgla powinni być prawdziwymi aniołami. Czyż nie mówił Labudemu „Myślisz, że i w tym raj, o jakim marzysz ludzie nie będą się prali po pysku?” (s. 273)

Zaraz jednak podważa tę myśl sądząc, że jego idealizm, wymagający ludzi kierujących się szlachetnymi pobudkami, byłby nie do zniesienia. Paradoks i porażkę przezwyciężenia sprzeczności obrazuje sytuacja, gdy Fabian decyduje się na działanie. Uskrzydłony uczuciem do Kornelii Battenberg przedstawia

12 Zob. B. Pinkerneil, *Nachwort. Fabian oder Der hellseher Melancholiker*, w: *Erich Kästner, Möblierte Herren, Romane I*, Hrsg. B. Pinkerneil, München–Wien 1998, s. 371–384.

13 Zob. V. Ladenthin, *Fabian. Die Geschichte eines Moralisten*, s. 134.

w firmie reklamowej, w której pracuje, projekt nowej kampanii. W efekcie zostaje zwolniony z pracy. Próby znalezienia nowego zajęcia pozostają bezowocne, a to pociąga za sobą zdradę Kornelii. Odejście ukochanej, samobójstwo najlepszego przyjaciela, będące konsekwencją głupiego żartu zazdrosnego kolegi z uczelni, podważają wiarę w sens egzystencji u Fabiana. Kolejna próba podjęcia aktywności podczas wizyty w rodzinnym mieście nastrocza następnych rozczarowań i deziluzji. Bohater odrzuca jedyną możliwość pracy na prowincji dla prawniczej gazety: „Czy będzie sobie wmawiał, że pociąga go propaganda jako taka, wszystko jedno jakim celem ma służyć? Czyżby zamierzał się aż tak oszukiwać? Za 200 marek miesięcznie chloroformować swoje sumienie?” (s. 305). Rozczarowany wszelkimi przejawami życia społecznego Fabian postanawia szukać azylu na łonie natury. Jego przenikliwość każe mu jednak kwestionować i poddawać w wątpliwość każdą emocję i myśl:

Ale czy to, co planuje, to nie ucieczka. Czy dla człowieka, który chce działać, nie znajdzie się zawsze i wszędzie możliwość czynu? Na co on czeka od tylu lat? Może na uświadomienie sobie, że urodził się na widza i takie jest jego przeznaczenie, a nie, jak do dziś jeszcze myślał, na aktora świata. (s. 305)

Historia Fabiana kończy się tragicznie. Na widok tonącego chłopca skacze do wody. Bezinteresowna, altruistyczna postawa, odruchowa chęć niesienia pomocy, biorą górę nad rozsądkiem bohatera. Dziecko dopływa samodzielnie do brzegu, Fabian tonie, ponieważ nie umie pływać. Bezsensowna śmierć i kończące książkę zdanie: „Niestety nie umiał pływać” (s. 307) nabierają symbolicznego znaczenia.

Powieść nie daje jednoznacznej odpowiedzi na ukazywane wątpliwości i sprzeczności, w jakie uwikłani są bohaterowie, pozostawia ją czytelnikowi. Dobitnym sformułowaniem ostrzeżenia miał być sugerowany przez autora *Emila i detektywów* pierwotnie tytuł *Schodzimy na psy*, a także wcześniejsze propozycje, takie jak *Sodoma i gomora* czy *Choroba młodości*. Warto przytoczyć także uwagę, jaką Kästner umieszcza we wstępie przedrukowanym polskim przekładzie powieści. Punktuje w niej „gnuśność serca” (s. 12), która stała się najgorszym symptomem utraty wartości, złowrogiego rozwoju i przyzwolenia na totalitaryzmy. Jego powieść ukazuje przekrój społeczeństwa pozbawionego iluzji i perspektyw, zmierzającego ku katastrofie, gdzie postawy etyczne i moralne zostają świadomie zaprzeczane w imię postępu, zdobycia pozycji, zysku i władzy.

Dwie fazy polskiej recepcji

Po zarysowaniu problematyki powieści przedstawiony zostanie jej transfer i odbiór na gruncie polskim. Uwaga skoncentrowana zostanie przy tym na porównaniu warunków, w jakich przekłady *Fabiana* pojawiły się na polskim rynku wydawniczym, oraz świadectw ich odbioru, w postaci recenzji prasowych.

Pierwsza powieść dla dorosłych Kästnera pojawia się w 1933 roku jako drugie przetłumaczone dzieło tego pisarza w języku polskim zaraz po *Emilu i detektywach*. Można wysnuć wniosek, że niewielki dystans czasowy od niemieckiej premiery *Fabiana* (1931) nie pozwala polskiemu czytelnikowi zidentyfikować autora jako satyryka, diagnozującego swój naród w przededniu tak daleko idących zmian politycznych i społecznych. Lata trzydzieste to w recepcji niemieckojęzycznej literatury w Polsce dominacja powieści trywialnych, wznowienia klasyków, ale również popularność autorów powieści społecznych i historycznych, jak Jakob Wassermann, Lion Feuchtwanger, Stefan Zweig, Hans Fallada. Przekład *Fabiana* sygnowany jest przez Melanię Wassermanównę, 24-letnią, początkującą wówczas tłumaczkę i pisarkę żydowskiego pochodzenia, przekładającą opowiadania Stefana Zweiga, jak również skandalizujące powieści Pitigrilliego (właśc. Dino Segre), z języka włoskiego pod pseudonimem Zuzanna Malicka¹⁴. Przekład powieści Kästnera ukazał się w Wydawnictwie J. Przeworskiego, które antykwariusz Jakub prowadził wraz z synem od 1933 roku, publikując nowe tłumaczenia współczesnej literatury zagranicznej, wznowienia klasyki, jak i propozycje dla dzieci i młodzieży¹⁵.

Recenzje pierwszego polskiego wydania *Fabiana* koncentrują się na obrazie powojennego Berlina i napięciach politycznych. Podczas gdy w „Tygodniku Ilustrowanym” krytyk zwraca uwagę na przesiąkniętą erotyką i perwersją atmosferę nocnego miasta, porównując ją do tej sprzed I wojny światowej¹⁶, autor recenzji w „Dzienniku Ludowym” stara się unaocznic tragedię *Fabiana*, inteligenta, który nie może znaleźć oparcia w otaczającym go społeczeństwie. Recenzent, Bolesław Dudziński, upatruje porażki bohatera z jednej strony

14 Por. K. Batora, Maria Wisłowska, w: *Cyfrowy słownik biobibliograficzny: polscy pisarze i badacze literatury XX i XXI wieku*, <https://pisarzeibadacze.ibl.edu.pl/haslo/3760/wislowska-maria#8882684600140385723> (1.05.2025).

15 Zob. *Wydawnictwo J. Przeworskiego*, <https://rynek-ksiazki.pl/czasopisma/wydawnictwo-j-przeworskiego/> (1.05.2025).

16 Zob. P. Hulka-Laskowski, *Powrót Niemiec przedwojennych*, „Tygodnik Ilustrowany” 29.04.1934, nr 17, s. 338.

w jego przyzwoitości wobec popadającego w chaos i rozkład moralny otoczenia, z drugiej zaś w braku identyfikacji z którąkolwiek z opcji politycznych i ideologicznych. Punktuje tym samym aktualność tematu pozyskiwania inteligencji przez frakcje polityczne oraz docenia *Fabiana* jako jedną z najciekawszych lektur ostatniego czasu¹⁷.

Niespełna 30 lat później, w 1961 roku, nastąpiło kolejne wydanie *Fabiana, historii pewnego moralisty*, tym razem w serii Nike Spółdzielni Wydawniczej „Czytelnik”. Przekład autorstwa Marii Wisłockiej jest edycją wersji z 1933 roku tłumaczki Wassermanówny, działającej od 1942 roku, po wydostaniu się z getta warszawskiego pod zmienionymi personaliami¹⁸. Należy zauważyć, że wydanie to wpisuje się w drugą fazę recepcji Kästnera w Polsce. Jest ono kontynuacją serii wznowień jego dzieł lub ich nowego przekładu, jak w wypadku *Emila i detektywów*. Od 1957 roku niemal wszystkie książki dla dzieci tego niemieckiego satyryka doczekały się drugiej lub kolejnej publikacji. Wzmoczone zainteresowanie twórczością autora *Latającej klasy* wiąże się z otwarciem rynku wydawniczego na literaturę zachodnią po 1956 roku. Jak podają Edyta Połczyńska i Cecylia Załubska, rok 1957 przyniósł niespotykaną dotychczas falę przekładów literatury niemieckojęzycznej w liczbie 60 dzieł 45 autorów¹⁹. Ta wysoka tendencja utrzymywała się na stabilnym poziomie w kolejnych latach, a przysłużyły się temu między innymi wydawnictwa PIW, Czytelnik, Iskry, Nasza Księgarnia, Wydawnictwo Literackie²⁰. Nie do przecenienia, w odbywającym się wtedy transferze kulturowym i nadrabianiu zaległości wydawniczych, była oprócz znaczenia tłumaczy rola krytyki literackiej. Oczekiwania w stosunku do literatury niemieckiej odnosiły się w szczególny sposób do jej przekazu ideowego i politycznego, który jak nadmienia Krzysztof A. Kuczyński, przesuwiał na drugi plan wartości estetyczne²¹. Odzwierciedlają to również pochlebne recenzje *Fabiana* oraz przedmowa Stefana Wygodzkiego do wydania powieści z 1961 roku. Recenzenci „Nowych Książek”, „Tygodnika Powszechnego”, „Życia Literackiego” i „Trybuny Mazowieckiej” są zgodni co do politycznego

17 Zob. B. Dudziński, *Wśród nowych książek*, „Dziennik Ludowy. Organ Polskiej Partii Socjalistycznej” 26.09.1933, s. 2.

18 Zob. K. Batora, *Maria Wisłowska*.

19 Zob. E. Połczyńska, C. Załubska, *Bibliografia przekładów z literatury niemieckiej na język polski 1800–1990*, t. 3: 1945–1990, Poznań 1999, s. 11.

20 Por. E. Połczyńska, C. Załubska, *Bibliografia przekładów*.

21 Por. K. A. Kuczyński, *O niektórych aspektach recepcji literatury Republiki Federalnej Niemiec w Polsce 1941–1979*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria” (1981) nr 4, s. 21–53.

wymiaru powieści, jako ostrzeżenia przed zbliżającą się katastrofą narodowego socjalizmu, zdzierającej maski społeczne, piętnującej konformizm i utratę obyczajów. Obok roli krytyki społecznej zauważona została groteskowość i apokaliptyczność przedstawionej w powieści codzienności. Roman Karst wskazuje na podobieństwa między tytułowym Fabianem a samym Kästnerem i określa autora mianem „realistycznego fatalisty”, powieść zaś ocenia jako jedną z najciekawszych w literaturze weimarskiej i bardziej realistyczną niż *Berlin Alexanderplatz* Döblina²². W podobnym tonie, podkreślając prekursorski charakter powieści, wyraża się Jerzy Pomianowski, pisząc o *Fabianie* w „Literaturze”²³. Karst upatruje także wzajemnego uzupełniania się postaci Fabiana i Labudego, moralistów skazanych na porażkę, których głosy niejako dopełniają się w tym samym monologu. Moralizm przyobleka się w szaty niewinności i ironii reprezentowanej przez Fabiana, bohater jednak nie potrafiąc przystosować się do swoich czasów, literalnie i w przenośni „idzie na dno”. Konkluzja, jaką stawia Karst, jest jednak pozytywna, świat nie może istnieć bez jednostek takich jak Fabian. Wartością powieści są przenikające ją na poziomie treści, jak i stylu, kontrasty, dobrze oddane w polskim przekładzie Wisłockiej²⁴. Jerzy Chociłowski pisze dla „Trybuny Mazowieckiej”, że dystans czasowy pozwala czytelnikowi lepiej odczytać atmosferę Berlina początku lat 30., rozpoznać jego upadek w przeddzień przejęcia władzy przez nazistów²⁵. Również tu pojawia się wzmianka o sprzecznościach w tragedii Fabiana. Bohater nie jest w stanie dokonać dobrego wyboru, poświęcić się jakiejś idei w otaczającym go pełnym krzywd i nikczemności świecie. Recenzent zwraca uwagę na aktualność lektury, która nie straciła ze swoich napominających założeń, chwali również artyzm językowy, wpływający na przyjemność lektury. Prawie wszystkie cztery recenzje zwracają uwagę na nowatorstwo i skandalizowanie podejmowanymi treściami. Niektórzy kładą nacisk na fakt napisania powieści o Berlinie, inni na uwikłanie Fabiana w paradoksy. Wszyscy krytycy podkreślają trafność z historycznego punktu widzenia diagnozę społeczeństwa, które rezygnując z własnych ideałów, przejawia postawy konformistyczne wobec zmieniających się warunków politycznych, ekonomicznych i obyczajowych. Zygmunt Greń

22 Zob. J. Karst, *Moralista w Sodomie*, „Nowe Książki” (1961) nr 17, s. 1031–1033.

23 Zob. J. Pomianowski, *Erich Kästner*, „Literatura” (1981) nr 41, s. 11.

24 J. Pomianowski, *Erich Kästner*, s. 11.

25 Zob. J. Chociłowski, *Jak przed trzydziestu laty*, „Trybuna Mazowiecka” 9–10.09.1961, nr 217, s. 6.

puentuje z kolei w „Życiu Literackim”, że na taką powieść, odzwierciedlającą losy pokolenia, polski czytelnik wciąż czeka jeszcze w rodzimej literaturze²⁶.

Mimo znacznego upływu czasu od ostatniego wydania *Fabiana* lektura powieści z dzisiejszej perspektywy nie umniejsza jej aktualności. Współistniejące ze sobą sprzeczności na polu politycznym, obyczajowym, informacyjnym, których nie jesteśmy w stanie przezwyciężyć, pozwalają odczytywać powieść wciąż na nowo. Potwierdzeniem tego jest ekranizacja książki z 2021 roku zatytułowana *Fabian oder der Gang vor die Hunde*, dystrybuowana również na polskim rynku kinowym jako *Fabian albo świat schodzi na psy* w reżyserii Dominika Grafa²⁷. Pozostaje zatem czekać na wznowienie przekładu lub formę jego adaptacji scenicznej lub radiowej, jak miało to miejsce w serii wydawnictwa Jung-off-ska z książkami dla dzieci, dzięki którym Kästner wciąż pozostaje żywy.

Bibliografia

- Batora K., Maria Wiśłowska, w: *Cyfrowy słownik biobibliograficzny: polscy pisarze i badacze literatury XX i XXI wieku*, <https://pisarzeibadacze.ibl.edu.pl/haslo/3760/wislowska-maria#8882684600140385723> (01.05.2025).
- Chociłowski J., *Jak przed trzydziestu laty*, „Trybuna Mazowiecka” 9–10.09.1961, nr 217, s. 6.
- Dudziński B., *Wśród nowych książek*, „Dziennik Ludowy. Organ Polskiej Partii Socjalistycznej” 26.09.1933, nr 220, s. 2.
- Greń Z., *Fabian, czyli biografia pokolenia*, „Życie Literackie” 22.10.1961, nr 43, s. 3.
- Hołub M., *Erich Kästner w 100 rocznicę urodzin*, „Orbis Linguarum” 12 (1999), s. 41–51.
- Hulka-Laskowski P., *Powrót Niemiec przedwojennych*, „Tygodnik Ilustrowany” 29.04.1934, nr 17, s. 338.
- Karst J., *Moralista w Sodomie*, „Nowe Książki” (1961) nr 17, s. 1031–1033.
- Kästner E., *Fabian, historia pewnego moralisty*, przeł. M. Wiśłowska, Warszawa 1961.

²⁶ Zob. Z. Greń, *Fabian, czyli biografia pokolenia*, „Życie Literackie” 22.10.1961, nr 43, s. 3.

²⁷ Por. M. Misiak, *Tak dalecy, tak bliscy*, „Nowe Książki” (2022) nr 10, s. 91–95.

- Krieger V., Streim G., *Collage/Montage seit den 1960er Jahren. Kontinuitäten und Transformationen in künstlerischer Praxis und ihrer Theoretisierung*, w: *Collage-Montage in Kunst und Literatur von den 1960er Jahren bis heute*, Hrsg. V. Krieger, G. Streim, Köln 2024, s. 1–24.
- Kuczyński K. A., *O niektórych aspektach recepcji literatury Republiki Federalnej Niemiec w Polsce 1941–1979*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Litteraria” (1981) nr 4, s. 21–53.
- Ladenthin V., *Fabian. Die Geschichte eines Moralisten/ Der Gang vor die Hunde*, w: *Kästner Handbuch: Leben – Werk – Wirkung*, Hrsg. S. Neuhaus, Stuttgart 2023, s. 131–137.
- Misiak M., *Tak dalecy, tak bliscy*, „Nowe Książki” (2022) nr 10, s. 91–95.
- Neuhaus S., *Exil und innere Emigration*, w: *Kästner Handbuch: Leben – Werk – Wirkung*, Hrsg. S. Neuhaus, Stuttgart 2023, s. 31–40.
- Pankau J. G., *Einführung in die Literatur der Neuen Sachlichkeit*, Stuttgart 2010.
- Pinkerneil B., *Nachwort. Fabian oder Der hellseher Melancholiker*, w: *Erich Kästner, Möblierte Herren, Romane I*, Hrsg. B. Pinkerneil, München–Wien 1998, s. 371–384.
- Połączyńska E., Załubska C., *Bibliografia przekładów z literatury niemieckiej na język polski 1800–1990*, t. 3: 1945–1990, Poznań 1999.
- Pomianowski J., *Erich Kästner*, „Literatura” (1981) nr 41, s. 11.
- Wydawnictwo J. Przeworskiego, <https://rynek-ksiazki.pl/czasopisma/wydawnictwo-j-przeworskiego/> (01.05.2025).
- Wygodzki S., *Przedmowa*, w: E. Kästner, *Fabian, historia pewnego moralisty*, Warszawa 1961.

